

MÁRKUS BÉLA

A derűfüggő író

Lázár Ervin: A valóság íze; A mese szeretet

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Mint a Négyszögletű Kerekérdő, ritka alakulat *A valóság íze* (2016) és *A mese szeretet* (2017), Lázár Ervin kötetben eddig meg nem jelent írásainak válogatásai. Folyóiratok őrizte elbeszélések, kortársakról, barátokról „bizalmasan” valló esszék, interjúk, főleg a hatvanas években keletkezett riportok, aztán a kilencvenes évek végéig írt karcok, jegyzetek, tárcák teszik ki az első könyvet. A másodikban ismét elbeszélések, tárcák szerepelnek előbb egy kisregény, az egy mezőgazdasági repülőbrigád belső konfliktusait megelevenítő *Zuhanórepülés* társaságában, majd a „mestereinek” huncut számbavétele, középpontban „fő mesterével”, húga kisfiával, Mikkamakka „kitalálójával”, Szabó Kristóffal. Egypár „újságcikk” következik ezután, végül pedig, a szerkesztői utószó előtt, interjúk, vallomások jönnek.

A két könyvet igazán különlegessé azonban nem a tartalmuk teszi, hanem a kiadójuk: a Tolna Megyei Illyés Gyula Könyvtár. Az ország kulturális életében igen kivételes esemény ugyanis, ha egy önkormányzati intézmény könyvkiadásra vállalkozik. Méghozzá úgy, hogy nemcsak a pusztá megjelentetéssel becsül meg egy író, hanem azzal a – sajnos, a „profi” szerkesztőségek többsége esetében szinte szokatlan – gondossággal is, amit a szerkesztéstől (Urbán László) a korrektúrán át (Németh Judit) a külső küllemig (Jankovics Zoltán) a kötetek mutatnak. Az életmű minél teljesebb közreadása éppúgy vezérlő szándék lehetett, mint ahogy annak a szeretetnek a viszonzása is, amely a máskülönben Budapesten született író vallomásaiból szinte áradt választott szülőföldje, gyermekora tájai felé. Alsó-Rácegrespuszta, ahol kétéves korától kamaszkora kezdetéig laktak, „ha valaki nem tudná – a világ közepén fekszik” – hívta fel a figyelmet az *Utazás egy régi puszta körül*, hozzátéve: „A világ közepe meg tudvalevően Tolna megyében van.”

Mindezekon túl a gyűjtemény összeállítása s megjelentetése különös módon fölfogható kárpótlásnak, a jóvátétel gesztusának is, már ha hitelt érdemlő a *Naplóféle iskoláról, egyebekről* legelső, 1998. december 21-i bejegyzése, miszerint a szekszárdi gimnázium évkönyve miatt kapott lóra. „Mi tagadás, bánt, hogy egykori iskolám kutyába se vesz” – árulja el, ám rögtön mentegetőzik is: „Persze, nem szép tőlem”, mármint hogy sértve érzi magát. Bármennyire álságos is szerinte az efféle kitérkezés, mert azt tartja, „van az emberben egy zárt, belső tartomány, ami nem nyílik meg a napló számára”, sérelme, úgy fest, mégis komolyan veendő. Kevésbé tán az évkönyv miatt, inkább azért, amit a napló pár lappal később részletez: a szekszárdi gimnáziumban, ahová 1950 és 1954 között járt, tanári bíróság elé állították, mert a kollégiumi szilencium, azaz tanulási idő alatt elkísért a litániára, azaz a templomba egy lányt, akinek a nevét a „bírák” előtt sem volt hajlandó elárulni. Az ítélet: kettes magatartásból. Ezzel, tekint vissza, voltaképpen besegítették az egyetemre, ahol a felvételi bizottság jóízűt nevetett a históriáján, eltekintve a rossz jegyétől és származásától. Ő azonban – meglepő nyíltsággal ír erről – egész életében nem tudott eltekinteni attól, ahogy – a fél monogrammal jegyzett – H. gimnáziumi és M. István kollégiumi igazgató bántak vele. Az utóbbi, félig-meddig rokonuk, olyan mély sebet ejtett rajta, hogy évtizedekkel később, a lánya meghívására náluk járva sem akart találkozni vele, pedig csak az egyik szobából a másikba kellett volna átmennie nagybeteg tanárához. „Őrzöm magamban a betokosodott sérelmeket, mint a rákos göböket” – jegyzi fel, mintha emlékeit faggatva olyan mély önvizsgálatra készülne, amilyenre utóbb, hézagos naplóját vezetve sem szánta el magát. Feltehetően az tartotta vissza, hogy a műfajt „álságosnak” vélte, különösen „ha későbbi nyilvánosságra számítva írodik”.

Talán ezért hallgatott itt, noha egyébként, a *Beatrice apródjai* kapcsán megidézte, Illyés Gyuláról, pontosabban a másutt – például a Bászó Márton, illetve az Ágoston Zoltán készítette interjúkban (*A mese szeretet; Minden, ami elmúlt, megvan*) – részletesen taglalt első s egyetlen találkozásukról. Még pályája elején mutatták be a felsőrácegresi Illyésnek, aki miután megtudta, hogy ő a szomszéd pusztáról való, alsórácegresi, olyan lett, mint „egy jéghegy”, „teljesen bezárkózott, és került a to-

LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Anzix Berlinből, 2018; Anzix Párizsból, 2018

vábbi beszélgetést” vele. E számára teljesen érthetetlen viselkedés okain sokat töprengett – bár nem vívódott – utólag is, és arra jutott, hogy talán „sérelmek érték mifelénk”, esetleg az apjával, aki intező volt, lehetett valami konfliktusa, nőügyben netán. Voltaképp mindegy, mert egyfelől mélységesen tisztelte Illyést, másfelől fontosabb volt számára, hogy személyesen ismerte a *Puszták népe* világát, az intezőkről keményen ítélező *Ebéd a kastélyban* szereplőinek mindegyike történetéhez pedig hozzá tudna tenni egy másikat. Mindettől függetlenül vagy sem, édesapja életútja, beosztása, sorsa visszatérően foglalkoztatta, kezdve onnan, hogy egy szegről-végről rokon cecei nagygazda négyszázötven holdas birtokán lesz (1938-ban) intező, majd a háború után azt a tíz hold földet művelte, amit a földbirtokosnak meghagytak. Míg ki nem rakták őket, 1951-ig az intezőházban lakhattak, aztán, legvégül – miközben volt fuvaros és kétkezi munkás –, apjának a saját falujában (Pálfán?) nagyjából ugyanaz volt a munkaköre a téves főagronómusaként, mint intező korában. A nem vallo-mástevő alkotói karakterű Lázár Ervin a családtörténetnek ehhez a szálához köti iskolákba járásának szinte kibogozhatatlan csomóit. A *Csak a mese igaz*-ban veti fel, hogy nyolcéves korától „nemigen voltam otthon, iskola miatt”. Sárszentlőrinc, első osztály; második: cukorgyári iskola, Ercsi; harmadik: 1945 tavaszán egy félév ismét Sárszentlőrinc; negyedik, egy-egy félév: Felsőrácegres és Ercsi. Aztán pár hónapig a mezőszentgyörgyi kitérő, aminek a „tetvek vetettek véget”. Majd Rácegres és Ercsi, ahol a tanítónál lakik, hogy fölkészülten menjen a székesfehérvári ciszter gimnáziumba. Ott valamivel több, mint két év az iskolák államosításáig (1948) – életében ekkor volt a legrosszabb tanuló, emlékszik, „süllyedtem, mint egy léket kapott bárka”. Kényszerűségből magántanuló lesz Sárszentlőrincen, ahol majd a nyolcadikat is végzi, miután Bonyhádon magánvizsgázott, majd Rácegresre járt fél évig. Következett végül Szekszárd. Tanítói jelleméről, a hozzájuk való viszonyáról stílusa árulkodik: magán is mosolyog például, ha „valami Lenkével szembeni hadilábat” emleget, ha Csonka F. H. tanító bácsi írta az értesítőjébe: „Olvasásból feltűnően halad”, és hogy „látnok volt” K. Irma, akitől írásból és fogalmazásból kapta a legrosszabb jegyet. Kisiskolás korában azonban nem az előmenetele, tanulmányi eredménye okozott – az ő szavával élve – traumát, hanem egyrészt a kivételezett helyzete, másrészt a neve. Olyan akart lenni, mint a többiek – eleveníti fel emlékeit. Olyan, akit nem hintó hord mindennap az iskolába, s akinek nincs irhabundája. És olyan, aki egy lehet „a rendes Pistik, Jóskák és Jancsik között”, vagyis akinek nem „röhej” már a maga a neve is: Ervin. Vágyát kiskorának dokumentuma őrzi, a haza küldött lap, rajta a feladó neve: Lázár E. János.

A rendszerint szülőföldnek nevezett Alsórácegres túl azon, hogy az írások – főleg novellák és riportok – kimeríthetetlen forrásvidéke, a szerző egész életében viszonyítási pont. A *valóság íze* első fejezete a „*Néhány precízen kidolgozott térképábrázolat*” – *Tolna megyéről* címet viseli, benne a Barta Ignácné Kobrák Juliannáról készült portréval, ahol előbb a riporter és alanya szinte együtt „ridogál a pusztá után”, hogy közös múltjukat a pattogatott kukoricával díszített karácsonyfák és a különös szavak – Rádás, nurmizik, csürközés, szédibaba, péntő és pityegő föstő – emlékével idézzék, majd eloszlássák nosztalgiajuk édes-bús hangulatát. Mert a jelen – a portrériport 1975-ben készült –: noha Barta néni szekrényében a ruhák mint a heringek, és azt állítja, „aki most szegény, az a maga szegénye”, mégis szalmazsákos ágyban alszik, az ura pedig priccsen, és az előző héten volt életében először Fehérváron. A kérdésre meg, mi lesz az emberrel halála után, viszontkérdések válaszolnak. „Mi lenne? Elrohadtunk” és „Mit gondolj az életemen? Végigcsináltam”. Hasonló ez a felelet ahhoz, mint amit a szórakozása iránt érdeklődve egy fejögulyástól kap: „Ha van időm, kialakítom magamat.” Nincs itt sem tanító célzatú magyarázat arról, amit a publicista másutt – *A szabad idő körülményeiről* értekezvén – a pusztá fennmaradásának esélyeit latolgatva állít, miszerint „minél lejjebb megyünk, annál alacsonyabb a civilizációs és a kulturális színvonal”.

Írni készült minderről, a dunántúli pusztákról egy szociográfiát, hozzá is kezdett az anyaggyűjtéshez, többek között arra a Baranya megyei fölmérésre támaszkodva, amely szerint körülbelül harmincezer ember élt külterületeken, szőlőhegyeken, tanyákon, a százkilencvennyolc pusztá közül nyolcvannak nem volt villanya, és így tovább – ám abbamaradt az egész. Pálfáról Alsórácegresre menve a hat kilométeres út – ad felmentést magának – „úgy kifújta belőlem a szociográfust, mint a pinty”. Mi fújhatta el, mi másíthatta meg a szándékát, hogy a tényekre alapozó műfajjal bibelődjék – az órányi úton eléje táruló táj, a hozzá kötődő emlékeivel? Barta néniről portrét készítve és „kicsit elkalandozva” más okok is fölrémlenek. Azt kezdi taglalni, baja van a szülőföldjéhez való viszonyával, illetve hát elsősorban saját magával. Még pontosabban az álmaival – ezeket hibáztatja, hogy „menetrendszerűen”, minden éjjel megjelenik bennük a pusztá. Mintha „éjszakai színjátékot” ját-

szatnának vele, ahol szereplő, ám néző is egyben. Az egész játék lassan lidércceé vált, amit el akart űzni, s gondolta, leginkább megfelel erre, ha az álombéli képeket megfelelteti a valóságosokkal, azaz hazamegy a rég nem látott vidékére. Vadidegen Alsórácegres fogadta – meséli el –, lebontott, átépített házak, kivágott fák, betemetett kutak; visszafelé mintha a táj is „szomorúbb” lett volna. Az álmai azonban „fittyet hánytak” a valóságra, a jelenre, s közösen a képzeletével meg az emlékezetével „visszaalakították”, ami rég volt, föllombozták még a kiirtott fákat is. A szülőföld kikövetelte magának, hogy álom formálta, képzelet kerekítette, emlékezet őrizte alakban jelenítődjek meg. A szerzői engedelmesség bizonyítéka majd a *Csillagmajor* lesz, amelyből ízelítőt itt az *Asszony, gyermekkel* nyújt (az elbeszélés kötetbeli változat Az *asszony* címen szerepel). A hat kilométer nem lett tehát műfajváltó út, a „gyalogló” szépirodalom a dokumentumok, adatok elemzése, a társadalom „objektív” leírása helyett folytatta tovább, amit elkezdett, amivel pályája indult: tények feltárása helyett történetek elmesélésével, „szubjektív” előadásával.

„A szülőföld képzeletével már réges-rég nem attól függ, hogy mintája milyen is volt valójában” – fejtegeti, mintha azt akarná tanúsítani, hogy a tisztelt és szeretett Veres Péterrel ellentétben az ő prózája, illetve egész írói karaktere nem „sültrealista” hajlandóságú és beállítottságú. Vagyis ha – mint mondja – a szülőföld, a bölcső egyre szépül, ha őbenne látja (itt többször használja a „látjuk” alakot) „az emberi kapcsolatok harmóniáját, a védettség melegét”, akkor az a hiány jele is, az otthonosság-érzet megszűntéé. Az *Ismerős emberek és ismerős mesefigurák* azzal kapcsolatban szól erről, hogy egyszerre kezdett el mesét és novellát írni, és hogy a pusztá, ahol egymásra voltak utalva az emberek, „egyszerű, egyenes és otthonos világ” volt. A Varga Lajos Márton készítette interjújában (*Ami velem történt, az én felelősségem*) arra a felvetésre, hogy mind meséinek, mind történeteinek szereplői valamennyien a szeretetet testesítik meg, gyermekkorának azt a ma már elképzelhetetlen szegénységét hozta fel példának, amely „valami okból” mégsem tette tönkre „erkölcsileg az embereket, szegénységük mélyein is maradt bennük valami tiszteletre méltó épség és tartás”. Különös kimondani, tette hozzá, de szegénységük „valamiképp még javunkra is vált”. Az említett kulturális színvonal mércéjeként felfogott viselkedési szokások megváltozását éppúgy a közömbösség és az elidegenedés számlájára írja, mint az ember tárgyi környezetének alakulását. A civilizáció nagyot fejlődött, a kultúra viszont hanyatlott – összegezte a Javorniczky Istvánnal folytatott beszélgetés, *Az ember a sorsáért felel*. Itt előbb kérdezi, egy röpké sóhaj kíséretében, „hogyan is fogtuk be a lovakat”, mint aminek a tudása s a részletezése a publicisztikáit csakúgy, mint a szépprózáit jellemző szakszerűség miatt fontos számára. A munkafolyamatok hiteles, életszerű leírása miatt. Aztán tér át pesti otthonára, illetve otthonosságára. Arra, hogy a házban többen laknak, mint ahányan a pusztán éltek, ám nemhogy nem ismerik egymást, de még az is dühít némelyeket, ha a liftbe beszállva köszön nekik. (A *Tavaszi* ugyanezt a helyzetet komolytalan önbírálattal a „magánéletbe való durva beavatkozásnak”, „rossz beidegződésnek”, „hátrányos vidéki származása” következményének tartja.) Aztán amiatt háborog, hogy „minden egyre természetellenesebb lesz”, „mintha most fordulna szembe az emberiség a természetes környezetével” – szülőföldje elnéptelenedő kis falvait hozza fel példának, másutt (az Ágoston Zoltán-féle interjújában) pedig azt a „fizikai fájdalmat” ecseteli, amely a Balaton-felvidék egy részének száraz, csenevész dombjai láttán tölti el. S mindezért nem lehet a „korábbi félresikerült rendszert” hibáztatni, amelyik minden kis egységet, közösséget megszüntetett. „Szomorú röhögés” tör ki belőle, írja, ha telente a hóba zárt békési falvak – és nyilván nem csak azok – vészjelzéseket küldenek, hogy nincs kenyér, nincs tej; mi lesz velük, a tegnapelőtt még önelátóakkal.

Szomorú röhögés – biztosan nem azért fogalmaz így, hogy bizonyítsa, tud „oxymoronul” is, és még csak meg sem kell, hogy erőltesse magát. E stilisztikai alakzat, az egymást kizáró ellentétek összekapcsolása is mutathatná, hogy érti – ő nevezi így – az „új irodalmi korszak” szavát, tud posztmodernül, csatlakozhatna ahhoz a „vonulathoz”, ahová „aki valamirevaló írónak érzi magát”, felsorakozik. Csakhogy: „annyira írónak sem” tekinti magát. Értse ki-ki, ahogy akarja, mindenesetre az ezredforduló táján készült Javorniczky-interjújában igyekszik elmagyarázni, hogy gondolja. Úgy, hogy amióta nincs derű benne – és ez összefügg a rendszerváltoztatás hozta csalódásával –, azóta mesét sem tud írni, vagyis: „amit csinállok, nem annyira irodalom, mert ennyire derűfüggő”. Ez a derű azonban a legkevésbé sem a jókedv tobzódása, az önfeledtség mámore, valamilyen boldogító érzélem áradása, hanem olyan létszemlélet, életfelfogás, amelyik a nyomorúság, a kiszolgáltatottság helyzeteiben is keres és talál magának valami vigasztalót, reményt az elviselésre. Jellemzésére

talán a *Forgácsok Zelk Zoltánról, aki más néven Elk Oli bácsi* a legérzékletesebb és a leghitelesebb. A „varázslatosan szeretetre méltó” költő magatartását a sok bohókás, furcsa, „zelkes” történetek közül a következővel szemlélteti: a börtönbe zárt Zelk zuhanyozás közben oly feltűnően mosolyog, hogy a fegyőr ráförmed, „mit vigyorog?!”, mire trágárságában is illedelmesen válaszol: „Jelentem, most már tudom, milyen a rabok fasza.” A társak szomorú röhögése fogadhatta a feleletet, mint ahogy az elbeszélések, karcolatok jó részében sem a tiszta derű fénye csillan fel. Az emberi gyarlóságok, hitványságok és hiúságok vagy – mint a *Kóborvér* kivénhedt bűvésze esetében – kóklerségek kinevettetése, egyáltalán, a megsemmisítő gúny idegen az elbeszélők stílusától. Az előadás többnyire beleélő és megértő, az alakok közvetített megnyilvánulása pedig, akár gesztusokban, akár szóban, új távlatot rajzolhat a történetek mögé, nemegyszer jelentésmódosító erővel. Példaként *A gát fölött* említhető: építési riportnak mutatkozik, egy víztároló készítéséről szóló tudósításnak, konkrét hely- és személynevekkel (Gyöngyös-patak, Merenye, Garai Ferenc, Peti Géza stb.), váratlan fordulattal a végén: a munkálatokat szemlélő, névtelenségben hagyott öregembernek egy frissen érkező, „kezében jegyzetömböt lóbáló” idegen férfi – riporter a riportban? – nekiszegezi a kérdést, „papa”, mit szól a tóhoz, mire a válasz: „Maga ezt úgysem értené”. Két világ, két felfogás – a szemlélődés és a lóbálás gesztusában.

Megértés, együttérzés, tisztelet – az előszó szerzője, Szakonyi Károly is ezekben látja barátja, az 1957–58-ban vele együtt „tiszta lappal indulók” között Lázár Ervin írásainak titkát. Az elbeszélés és az elbeszéltetés természetességében, egyszerűségében, a nyelvi sablonok, frázisok kerülésében. Legyenek a riportok, tárcák „hősei” böllérek, azzal az átörökítendő tapasztalattal, hogy „az ember megcsömörlene a zsírszagtól, ha nem volna bor, és talán a bortól is, ha nem volna zsírszag” (*A böllér*). Legyen egy „biztos veszítő” boksoló, név szerint Beke Lajos, akit csapata taktikai érdeke más-más súlycsoportban léptet fel (*Kóc az áll alatt*). Legyen egy művelt (később olimpiai bajnokra lett) sakkozó, Portisch Lajos, aki nagyon zárkózott embernek látszik, és akivel a beszélgetést – nincs kertelés, mis-másolás! – „sok kínos szünet, üresjárat tarkította”. Vagy legyen a köztemető lelkésze, gyanakvó szemével, ezekbe nézve zavarba jön, „mit is akarok tőle”. Afféle derűfüggő helyzet ez is: az igazi humoré, amikor saját magán nevet az ember. Mint a *Tűzgró Maris* „drámai kérdéseket” megeresztő újságírója, aki kutyának néz egy disznót, vagy akit – országjáró, „torzonborz” társával együtt – útjuk során többször igazoltatnak a rendőrök, betörőknek hívén őket (*Az iredi postarablók*).

Vannak aztán szellemességükben felülmúlhatatlan „áltudósítások”. Mint a *De még mennyire nem vén!*, amely azon a híren alapszik, miszerint „több hónapos viszony után egy tizenkét éves lányt vett feleségül egy százéves ugandai férfi”. „Köszöntők”, mint ami Gyulai Líviusz albumába íródott a Naprendszerben garázdálkodó elszabadult rinocéroszokról, amelyek ellen rinocéroszelhárító egyenruhába kell öltözni (*Rinó*). És vannak valódi köszöntők, az író annyi ahányadik születésnapja alkalmából. Igazán ötletes, már nyelvjátékos címében is Bozsik Lászlóé: *Lázárom, ez lázálom*. Más miatt az Oláh Zoltáné: *Kimondható-e a végtelen?*

Lázár Ervin barátait, kollégáit köszöntve jellemezte – önmagát is: meleg, lírai felhangú prózáját (*Bertha Bulcsu*), szeretettel teli, „böklődős” szövegeit (*Kardos G. György*). És azt a (magánemberi) mosolyt, amelynek – Gyulai Líviuszról nyugtázta –, „aurája, mint egy fémgömb”. „Na, nekem aztán aurázhat!” – háritánánk el a két könyv hatását csipkelődve, de bizonyos, hogy sokan vannak úgy vele, akik személyesen ismerték, mint az utószót író fotóművész, Móser Zoltán: „mindig mosolyogva láttam, és ezentúl is mindig úgy fogok látni”. (*Tolna Megyei Illyés Gyula Könyvtár, 2016; 2017*)

